

УДК 373.21

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК ПРОБЛЕМА ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИХОВАННЯ В РОБОТАХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ

Г.О.Корсун

*викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2
Національного технічного університету України
"Київський політехнічний інститут"*

В даній статті описуються основні соціальні, психологічні та педагогічні аспекти професійного самовизначення учнівської молоді. Проаналізовані концепції провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, які досліджували проблему професійного самовизначення учнівської молоді. Стаття може стати в нагоді учням старших класів, студентам, батькам, викладачам та науковцям.

Ключові слова: вибір професії, координація, професійне самовизначення, професія, профорієнтація, самореалізація, самосвідомість.

Протягом останніх років в нашій державі відбуваються зміни в соціальній, економічній, культурній, освітній і політичній сферах, які зумовлюють необхідність удосконалення існуючих традиційних форм і методів підготовки молоді до самостійного і свідомого вибору майбутньої професії. Більшість молодих людей, обираючи майбутню спеціальність, орієнтуються на те, щоб професія була престижною та добре оплачуваною, і забувають про той факт, що громадське визнання професій з часом змінюється. Так само, як і змінюється попит на "престижні" спеціальності на ринку праці.

Тому, метою даної статті є аналіз праць вітчизняних та закордонних вчених, які займалися проблемою професійного самовизначення молоді. Важливою передумовою успішного професійного самовизначення є сформованість в особистості професійно-важливих якостей – окремих психічних, психологічних і фізичних властивостей, які відповідають вимогам певної професії і сприяють успішному оволодінню нею. Підготовка до свідомого вибору професії передбачає активне формування таких психологічних якостей як здібності, інтереси, ціннісні орієнтації, прагнення, професійні плани, ідеали, переконання.

Проблеми професійного самовизначення та управління професійним самовизначенням школярів досліджували в своїх роботах Є.Клімов, Н.Пряжніков, В.Сидоренко, М.Тітма, Л.Божович, О.Леонт'єв, Б.Федоришин, О.Мельник, С.Чістякова та інші вчені. Сутність професійного самовизначення полягає у самостійному та свідомому віднайденні змісту обраної або вже виконуваної роботи, а також всієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній та соціально-економічній ситуації, і

водночас, встановленню змісту в самому процесі професійного самовизначення.

Слід зазначити, що в останні роки у вітчизняній науці помітне стрімке зростання кількості досліджень, які спрямовані на вивчення зарубіжного досвіду організації профорієнтаційної роботи в закладах середньої освіти країн близького та далекого зарубіжжя. Серед них праці Н.Абашкіної (розвиток професійної освіти в Німеччині), Н.Козака (професійна підготовка майбутніх вчителів у ФРН), А.Турчин (підготовка вчителів для закладів професійної освіти в Німеччині), Н.Балацької (професійна орієнтація учнів у сучасних середніх школах Англії), О.Локшина (реформування системи освіти і професійного навчання в Англії), А.Сбруєва (проблеми глобалізації і освітні англійські реформи), Л.Пуховської (професійна підготовка вчителів) тощо.

Існують різні підходи до визначення сутності поняття "професійне самовизначення", однак усі вони містять думку про те, що професійне самовизначення у загальному вигляді являє собою процес вибору, який здійснюється на основі аналізу особистісних можливостей суб'єкта і співвіднесення їх із вимогами професії, що обирається. Тому, професійне самовизначення потрібно розглядати не як одномоментний акт, а продовжений у часі процес, який складається з декількох етапів, тривалість яких залежить не лише від зовнішніх умов, але й від індивідуальних особливостей суб'єкта професійного самовизначення.

Професійне самовизначення у педагогіці розуміється як процес самопізнання та об'єктивної оцінки особистістю власних індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно-важливих якостей і можливостей з вимогами, які необхідні для оволодіння конкретною професією. Це процес прийняття осо-

бистістю рішення щодо вибору майбутньої трудової діяльності (вибір професії, професійного навчального закладу, місця працевлаштування).

Слід розмежовувати поняття вибору старшокласниками майбутньої професії і професійне самовизначення старшокласників. На думку І.Дубровіної та В.Моляко професійне самовизначення школярів це не тільки вибір майбутньої професії, а і його реалізація. Отже, дослідники включають до складу професійного самовизначення крім професійної підготовки також і адаптацію людини на конкретному робочому місці. Отже, вищезазначене дає підстави стверджувати, що поняття вибору старшокласниками майбутньої професії і професійне самовизначення старшокласників не тожні.

У працях Т.Йовайши вибір професії учнями розглядається як процес їх активного професійного самовизначення. За такої позиції вибір професії є необхідним складовим компонентом особистісного професійного самовизначення школярів.

З точки зору Н.Побірченко, прийняття рішення в процесі вибору професії, розглядається як сукупність вольових дій. Прийняття рішення – процес, який має певні етапи свого розвитку: спочатку учні вчаться формулювати проблему, що означає уміння сприймати, виділити, обґрунтувати проблему і визначити критерії успішного її розв'язання. Далі школярі вчаться виробляти критерії успішного її розв'язання і вже потім вчаться організовувати виконання рішень, аналізувати, контролювати.

В свою чергу Є.Клімов стверджує, що професійне самовизначення слід розуміти як частковий випадок включення людини в групу. Таке включення, на думку дослідника, супроводжується прийняттям і засвоєнням особистістю мети, цінностей, норм і стилю життя, способів поведінки і дій тощо.

Згідно з теоретичною концепцією Є.Клімова, не професійна діяльність формує особистісні риси працівника, а навпаки, людина відповідно до своїх особистісних якостей належить до певного типу професій і згідно до нього обирає напрям своєї трудової діяльності. На думку вченого, відповідно до розробленої ним класифікації типів професій ("людина - людина", "людина - природа", "людина - техніка", "людина - знакова система", "людина художній образ"), вимоги, що ставляться професією до людини, залежать від предмета праці.

Методика оцінки здатності учня правильно обрати майбутню професію має чіткий алгоритм опантанта та педагогічних працівників. Наприклад, кінцевим результатом реалізації методики японського вченого С.Фукуями є кількісний показник, тобто індекс здатності усвідом-

леного вибору професії, якому можна дати якісне тлумачення. Проте, впровадження технології професійного самовизначення С.Фукуями потребує створення у школі відповідної інфраструктур, а саме: розвинутої системи профорієнтаційної, у першу чергу - профконсультаційної роботи з учнями, матеріально-технічної бази, необхідної для здійснення школярами професійних проб як мінімум основними п'ятьма (за класифікацією Є.Клімова) типами професій (в авторському варіанті С. Фукуями передбачається здійснення професійних проб за 16 напрямками професійної діяльності) і таке інше. Нажаль, переважна більшість загальноосвітніх шкіл в Україні на сьогодні не має можливості провадження технології професійного самовизначення за методикою С.Фукуями. Тому більш придатними для системи середньої освіти в Україні є технології професійного самовизначення, в яких головна увага зосереджується на самостійній роботі учнів. Однією з таких технологій є методика професійного самовизначення Д.Голланда.

Слід зазначити, що методика Д.Голланда базується на засадах взаємодії людини та професії, суттєво відрізняються від підходів Є.Клімова, які протягом останніх років використовувалися профорієнтаційній роботі в школах України. Джон Голланд пропонує інші підходи як до самої класифікації професій, так і відповідно якостей людини до певної з них. Згідно з його теорією, успіх у професійній діяльності, задоволенні працею тощо залежать від так званого професійного середовища. При цьому він виходить з припущення, що професія накладає певний відбиток на особистість людини, а поведінка визначається не лише особистісними особливостями, але й середовищем, в якому вона працює. Д.Голланд виводить шість типів професійного середовища: реалістичне, дослідницьке, реалістичне, артистичне, соціальне, підприємницьке та конвенційне. Науковець стверджує, що якщо ми знаємо типологічні особливості особистості та характеристики його оточення, ми можемо висловити припущення стосовно його задоволеності, потенційній текучості досягнень, мотивації прагнення до найвищої досконалості.

Досліджуючи дану проблему, російський науковець Н.С.Пряжников говорить, що сутність професійного самовизначення полягає у самостійному та свідомому знаходженні смислів виконуваної роботи і всієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації.

Активізація процесу формування психологічної готовності особистості до професійного самовизначення реалізується в процесі про-

ведення розвиваючої професійної консультації. Основним елементом даної профконсультації являється перенесення акценту з акту вибору професії або рекомендації щодо вирішення проблеми, пов'язаної з професійною діяльністю, на психологічну підготовку особистості в напрямку визначення своєї позиції та самостійному прийнятті рішення. Слід зазначити, що проводячи консультації з учнями, необхідно пам'ятати, що для отримання позитивних результатів важливим є співпраця учня та психолога. А акцент у співбесіді слід робити на усвідомленні учнем своєї проблеми, його самовизначенні та пошуку рішення. Задля отримання позитивного результату застосовуються різноманітні психологічні технології: тренінги, ігри, активізуючі опитування і т.д.

Педагогічне керівництво професійним самовизначенням передбачає організацію й здійснення координуючого впливу на психологію старшокласника відповідними педагогічними засобами з метою підготовки учня до свідомого та самостійного вибору професії. Педагогічне керівництво процесом професійного самовизначення не слід розглядати як заперечення принципу свободи вибору професії, оскільки:

- професійне самовизначення не обмежує свободу дій особистості;
- вільний вибір професії не відбувається стихійно;
- вибір професії передбачає співвіднесення власних якостей і можливостей з вимогами, які висуває кожна професія;
- вільний вибір професії повинен підпорядковуватись свідомій необхідності особистості, а прагнення та наміри особистості повинні узгоджуватись з потребами суспільства.

У дослідженнях вітчизняних вчених часто зустрічається такий термін як "управління вибором професії". Зрозуміло, що у сучасних умовах даний термін не можна однозначно трактувати саме як пряме керування цим процесом. Мова може йти про знаходження певної рівноваги між розвитком дитини як майбутнього суб'єкта професійної діяльності і формами та засобами педагогічного впливу, а точніше – про педагогічне забезпечення та підтримку процесу вибору учнем майбутньої професії. Такий підхід дозволяє розглядати професійне самовизначення як процес поетапного прийняття учнем рішень, які поєднують його уподобання у виборі професії з об'єктивними потребами соціально-економічного розвитку суспільства майбутньої професії. Допомога учневі у правильному виборі професії передбачає одержання знань про себе (формування образу "Я") і про світ професій (аналіз професійної діяльності) з наступним співвіднесенням

отриманих знань (професійна проба). Одним із засобів реалізації зазначених завдань включає в себе профорієнтаційна робота.

Слід відзначити, що відмінну міжнародну репутацію має система профорієнтаційної роботи в Німеччині, навчальні заклади якої бездоганно себе зарекомендували на світовому ринку освіти. Вивчення цього досвіду й відкриває можливості для наукового прогнозування ймовірних напрямів удосконалення підготовки учнівської молоді України до професійного самовизначення в умовах адаптації до вимог загальноєвропейського освітнього простору.

Зрозуміло, що на перших етапах ведення профорієнтаційної роботи пересічний школяр не є готовим до прийняття об'ґрунтованого рішення стосовно вибору своєї майбутньої професійної кар'єри, тобто його ще не можна вважати повноцінним суб'єктом професійного самовизначення. Тому психолого-педагогічна допомога учневі в його професії має спрямовуватись на створення відповідних умов за допомогою спеціальних методів, які б сприяли своєчасному, самостійному та свідомому вирішенню молодою людиною відповідних проблем. Вже після формування в учня внутрішньої готовності до самостійного вибору майбутньої сфери трудової діяльності, його можна розглядати як суб'єкт професійного самовизначення.

В Німеччині, наприклад, соціальні працівники з міста виїждять в області для проведення профорієнтаційної роботи з учнями 9 класів. Вони намагаються підготувати учнів до майбутньої професійної праці, показати та пояснити їм закони та загальні принципи політики уряду по відношенню до працюючих та розповісти про їх права та можливості працевлаштування на ринку праці. Крім того, соціальні працівники проводять також професійне орієнтування учнів 7-8 класів, а саме відвідують разом з ними міські центри профорієнтації, співпрацюють з викладачами шкіл та організаціями з метою координації виробничої практики учнів тощо. Починаючи з 7 класу учні мають обов'язково проходити 2 тижні виробничої практики на виробництві, а в 9 класі відповідно 3 тижні. Іноді після проходження такої практики підприємства беруть на роботу учня, тим самим даючи йому можливість продовжити професійне навчання за дуальною системою після закінчення основної школи.

Стає зрозумілим, що старшокласники у Німеччині є достатньо поінформовані стосовно можливостей професійного самовизначення. Проте цей процес як і в Україні відбувається стихійно, під впливом миттєвих факторів та умов. Це пов'язане, перш за все, з недостатнім усвідомленням дитиною особистісних ці-

лей та цінностей праці, неспроможністю прогнозувати зв'язок майбутньої професійної діяльності з якістю життя та власними відчуттями.

Основною передумовою вдалого професійного самовизначення є активність людини, його суб'єктного відношення до виконуваної ним активності та вибору бажаної діяльності (Е.Клімов, Т.Кудрявцев, А.Осницький). З точки зору Т.Кудрявцева, сформованим суб'єктом професійного самовизначення, який послідовно вирішує задачі цього самовизначення, людина стає лише зробивши професійний вибір.

Загалом процес самовизначення має на меті ствердження власної позиції в проблемній ситуації, а професійне самовизначення передбачає вироблення власної позиції в ситуаціях, які характеризуються більшим ступенем невизначеності. Задля того, щоб визначитися та зорієнтуватися в проблемній ситуації, особистість повинна співвіднести свої потреби, позиції, інтереси, мрії з власними можливостями: підготовленістю, здібностями, емоційно-вольовими якостями, станом здоров'я. Можливості в свою чергу слід співвіднести з вимогами професійного навчального закладу, професією, спеціальністю, безпосередньою трудовою діяльністю.

Часто виявляється, що узгодження всіх вищенаведених позицій ускладнюється, особливо, якщо брати до уваги соціально-

економічні фактори, точку зору родичів, то стає зрозумілим, що професійне самовизначення означає конфлікт. Якщо взяти до уваги, що мова йде про самовизначення особистості, то даний конфлікт має внутрішньо особистісний характер. Вирішення даного конфлікту відбувається шляхом коригування професійних прагнень.

Подолати внутрішньо особистісні конфлікти професійного самовизначення старшокласників можна шляхом розвитку психологічної компетентності, розробки альтернативних сценаріїв професійного життя, підвищення професійної активності, створення оптимістичної професійної перспективи, підвищення власної ролі у професійному житті, визначення нових змістів професійної діяльності, узгодження амбівалентних установок та відносин, зниження рівня домагань, самозбереження професійної цілісності особистості, передбачення можливих ускладнень та втрат в результаті звільнення або зміни професії, попередження можливих деформацій, криз тощо.

Отже, професійне самовизначення – це складне структурне новоутворення взаємопов'язаних і поєднаних переконаннями морально-вольових якостей особистості, способів поведінки, знань про професії, практичні вміння і навички, сформовані у відповідності з вимогами суспільства й можливостями навчально-виховного процесу в школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Садовникова Н.О. Профориентология: Теория и практика: Учеб. пособие для высшей школы. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. – 192с.
2. Йовайша Л.А. Проблемы профессиональной ориентации школьников: Пер. с лит. - М.: Педагогика, 1983. – 128 с.
3. Моляко В.А. Психологічна готовність до творчої праці. – К.: Знання УРСР, 1989. (Сер.7. Педагогічна. – №9).
4. Побірченко Н.А. Формування особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності.: Дис. докт. психол. наук / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2000. – 456 с.
5. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. – М.; Воронеж, 1996.
6. Формирование личности старшеклассника / Под ред. И.Ф. Дубровиной. – М: Педагогика, 1989. – 168 с.

Стаття надійшла до редакції 22.06.2007 р.

